

Fetih Sonrası İstanbul'da İlk Tasavvufî Yapılanmalar ve Fâtih Sultan Mehmed

Reşat Öngören

İstanbul Üniversitesi

Osmanlı'da tasavvuf ehlinin seferlere katılarak fetihlere destek oldukları bilinmektedir. İstanbul'un fethi sırasında da pek çok sûfî orduya destek için Sultan II. Mehmed'in yanında yer almıştır. Evliyâ Çelebi'nin kaydına göre Nakşibendiyye mensupları muhasara esnasında Aya kapısından surlara sarıldılar ve hepsi şehit düşerek Sirkeci'deki Kale kapısı dâhilinde defnedildiler.¹ Zeyniyye tarikatı mensuplarından üç yüz kadarı Şeyh Cebe Ali (Cibâli) önderliğinde Cibali kapısından sarıldılar, Cebe Ali şehit düşerek Gül Câmii'nin haziresine defnedildi.² Zeyniyye'den bir başka şeyh Sarıkadzâde Şeyh Mustafa da (ö. 887/1482) fethi katılanlardandır.³ Öte yandan Bayrâmiyye'den Şeyh Akşemseddin ve Akbıyık Meczub fethi iştirak etmiş, özellikle Akşemseddin'in II. Mehmed'e yaptığı telkinler fethin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Kaydedildiğine göre muhasara uzayıp surlar bir türlü aşılamayınca Sultan Mehmed musâhibi Veliyyüddinoğlu Ahmed Paşa'yı Akşemseddin'e göndermiş ve fethin gerçekleşeceğine dair manevî bir işâretin olup olmadığını

.....

¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, I, 99.

² *a.g.e.*, I, 99-100.

³ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, İstanbul 1281, II, 261.

sordurmuştu. Akşemseddin ise gönderdiği cevapta sultana fetih müjdesi vermişti.⁴

Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekâi-ku'n-nûmâniyye*'deki kaydına bakılırsa sûfiler İstanbul'un fethi adına Fâtih Sultan Mehmed'den önce sur içinde bir takım teşebbüslerde bulunmuşlardır. Dönemin etkili tarikatlarından Zeyniyye'ye mensup Şeyh Abdürrahim Merzifonî (ö.865/1461'den sonra) Ali isimli bir halîfesiyle beraber İstanbul'a gitmiş, Ayasofya'daki râhiplerle yaptığı münâzara sonucu kırk kadarının Müslüman olmasını sağlamıştı. Zulme uğrayacakları endişesiyle Müslüman olduklarını gizleyen bu râhiplerden altısının fetih sırasında hayatta olduğu belirtilmektedir.⁵ Bu noktada Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin bir fetvasında dile getirdiği İstanbul'un muhasarası esnasında Yahûdîlerin ve Hıristiyanların el altından Sultan II. Mehmed ile ittifak ettiklerine, dolayısıyla şehrin sulh ile alındığına dâir bilgi önem arz etmektedir. Belirtilen fetvada mesele şu şekilde vaz edilmiştir:

Merhum Sultan Mehmed Han (aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân) hazretleri mahrûsa-i İstanbul'u ve etrafında olan karyeleri anveten (zorla) feth mi etmişlerdir?

el-Cevâb: Mâruf olan anveten fetihtir. Ammâ kenâyis-i kadîme (mevcut kiliseler) hâli üzere ibkâ olunmak (bırakılmış olmak) sulhle fethe delâlet eder. Sene hamse ve erbaîn ve tis'amie [945] târihinde bu husus teftiş olunmuştur. Yüz on yedi yaşında bir kimse bulunup ve yüz otuz yaşında bir kimse dahi bulunup "Yahûdî ve Nasârâ el altından Sultan Mehmed ile ittifak edip, anlar tekfûra nusret etmeyicek olup, Sultan Mehmed dahî anları seby (esir) etmeyip halleri üzere mukarrer edicek oldu, bu vechile fetholundu" deyû müfettiş mahzarında (huzûrunda) şehâdet edip, bu şehâdet ile kenâis-i kadîme hâli üzere kalmıştır.⁶

.....

4 Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l-üns Tercümesi*, Marifet Yayınları, İstanbul 1980, s. 687; Kemal b. Ahmed Ahlatî, *Münevvirü'l-ez-kâr*, Hacı Selimağa Ktp., Kemankeş, nr. 253, vr. 15b-16a; Taşköprüzâde Isâmeddin Ahmed, *eş-Şekâiku'n-nûmâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1985, s. 228.

5 Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, s. 122-123.

6 bk. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 104, fetva no: 456.

İstanbul'un fethi öncesi tasavvuf ehlinin buradaki faaliyetlerine işaret eden bir başka kayıt, Mehmed b. Sa'dî'nin (ö. Cemâziyelevvel 1040 / Aralık 1630) *Bursa Vefeyâtı*'nda Şeyh Vefâ ile ilgili verdiği bilgidir. Buna göre İstanbul'un fethinden önce vefat ettiği bilinen Zeyniyye şeyhi Abdüllatîf Kudsî (ö.856/1452), âlim halîfelerinden Şeyh Vefâ'yı irşad faaliyeti için İstanbul'a göndermiştir.⁷

İstanbul'un alınmasında önemli katkıları olduğu belirtilen Bayrâmiyye şeyhi Akşemseddin ile Fâtih Sultan Mehmed arasında fetih sonra cereyan eden bazı olaylar *eş-Şekâik*'te yer almaktadır. Bu olaylardan ilki, sultanın bir ara şeyhin çadırına giderek ısrarla kendisini diğer dervişler gibi halvete sokmasını istemesidir. Akşemseddin pâdişaha bunun mümkün olamayacağını, zira halvete girerse sultanlıktan vazgeçebileceğini belirtmiştir. Halkın idaresi omuzlarında olan bir kişi olarak halvette elde edeceğini, yöneticilikte adâletle elde edebileceğini vurgulamıştır.⁸

Kaydedildiğine göre Fâtih Sultan Mehmed şeyhin çadırına girdiğinde şeyh onu yerinden kalkmadan karşılamıştır. Pâdişah şeyhin yanından ayrıldıktan sonra musâhibi Veliyyüddinoğlu Ahmed Paşa'ya onun bu tavrına üzüldüğünü söylemiş, Ahmed Paşa da şeyhlerin terbiye görevi bulunduğunu belirterek, "Onca büyük hükümdarın almadığı İstanbul'u fethetmekle sizde bir gurur meydana geldiğini fark etmiş olmalı ki böyle davranmıştır" diye cevap vermiştir. Bu olaydan bir gün sonra pâdişah gece yarısı şeyhi yanına çağırır. Muhtemelen Ahmed Paşa önceki buluşmalarında sultanın üzüldüğünü şeyhe söylemiş olmalı ki, bu defa şeyh Fâtih'i beklediği mahalde ayakta karşılayıp sıkıca kucaklayarak gönlünü almaya çalışır. Sultanın bu kucaklaşma sırasında şeyhe karşı kırgınlığının muhabbete dönüştüğünü dile getirdiği nakledilir. Sonra birlikte girdikleri çadırda sabaha kadar sohbet ederler. Sabah namazında imam olan Akşemseddin, namazın ardından evrâd-ı şerîf okur, ve sultan da diz üstü oturarak onu dinler. Akabinde Fâtih şeyhten Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabrini tespit etmesini ister. Sonrasında o da kabrin yerini keşfederek sultana bildir. Duruma çok sevinen pâdişah, şeyhe inandığını ancak yine de bir alamet

.....

7 Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı* (nşr. Kadir Atlansoy, "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyât-nâmeleri I" isimli makâle içinde, *Osmanlı Araştırmaları*, XVIII [1998], s. 51-67), vr. 4a.

8 Taşköprîzâde, *eş-Şekâik*, s. 229.

görmek istediğini belirtince, Akşemseddin kabrin baş tarafından bir miktar kazdırır ve üzerinde İbrânice yazı bulunan bir mermer parçası bulurlar. Taştaki yazıda o mahallin Ebû Eyyûb el-Ensari'nin kabri olduğu ifade edilmekteydi.⁹

Fâtih sultan Mehmed Akşemseddin'in İstanbul'da faaliyeti için bir dergâh yaptırmak istedi ise de, şeyh başşehirde kalmak istemedi. Sultan da onun gönlünü hoş etmek için gitmesine izin verir. Şeyhin yolda giderken büyük oğluna şöyle dediği rivayet edilir: "İstanbul keferesinin zulmeti ilhamımı fesada uğratmıştı. Boğazı geçtikten sonra kalbimin nur ile dolduğunu gördüm."¹⁰

Şeyh Akşemseddin'in İstanbul'dan ayrılması sebebiyle başşehirde Bayrâmîyye adına ilk tekke ancak bir sonraki pâdişah Sultan II. Bâyezid'in teşebbüsüyle kurulabilmiştir.

Başşehirde İlk Tasavvuf Faâliyetleri

I. Mevlevîler

Fetihten sonra Vezneciler'de bir kilisenin Câmîye dönüştürülmesi ile meydana gelen Kalenderhâne Câmîi Mevlevîlere tahsis edilmiş, eski keşiş odaları zâviye olarak hizmet verirken, cemaat kısmı tevhidhâne/semâhâne olarak kullanılmıştır. Bu sebeple Kalenderhâne Câmîi İstanbul'da fetihten sonraki ilk mevlevîhâne olarak kabul edilmektedir. Fâtih Sultan Mehmed'in vakfiyesinde zaviye şeyhi için günlük on akçe tahsis edildiği belirtilmekte, ayrıca Cuma namazından sonra icra edilen semâ meclisinde *Mesnevî-i Mânevî*'yi okuyup ardından Kur'an-ı Kerîm'den aşr-ı şerîf okuyanlara ve semâzenlere ne kadar akçe verileceği de kaydedilmektedir.¹¹

II. Nakşibendîler

Fetihten sonra Aksaray Horhor'da kurulan Hindiler Tekkesi, Nakşibendiyye adına faaliyet göstermiştir. Bulunduğu semttten dolayı Horhor Tekkesi olarak da anılan bu tekke Nakşibendiyye'nin

.....

9 a.g.e., s. 229-230.

10 a.e., a. yer.

11 *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1938, s. 259, 260, 268.

İstanbul'daki en eski faaliyet merkezi olarak kabul edilir. Hüseyin Ayvansarâyî *Hadikatü'l-cevâmî*'de buranın Hâce İshak Buhârî-i Hindî'nin talebi ile Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırıldığını ve giderlerinin padişahın vakfından ödendiğini belirtmektedir.¹²

Hindîler Tekkesi'nin yanı sıra Fâtih devri İstanbul'unda Nakşibendiyye adına faaliyet göstermek üzere Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Kütahyalı Abdullah İlâhî'nin de (ö. 896/1491) bir teşebbüsünden bahsedilmektedir. Abdullah İlâhî memleketi Simav'da kurduğu tekkesinde faaliyet göstermekte iken, İstanbul'a gelmesi için teklifler alır. Bunun üzerine halifesi Emir Ahmed Buhârî'den (ö. 922/1516) başşehirde hizmet imkânının olup olmadığını araştırmasını ister. İstanbul'a gelen Ahmed Buhârî bir süre sonra başşehirdeki şartların kendileri için henüz uygun olmadığını bir mektupla bildirir. Bunun üzerine Molla İlâhî uzun bir süre daha Simav'da faaliyetine devam etmiştir.¹³

Lâmîî Çelebi ve Taşköprîzâde'nin kaydettiği bu olayı, Abdullah İlâhî ile ilgili hazırladığı makalesinde Kasım Kufralı dile getirmiş, şeyhin o sırada İstanbul'a gelmeyip Fâtih'in ölümünden sonra gelmesini izâha muhtaç bir mesele olarak kaydetmiştir.¹⁴ Kufralı problemin Fâtih Sultan Mehmed'in şahsından kaynaklanmış olabileceğini îâm ettikten sonra şu şekilde farklı bir ihtimalden de söz etmiştir: "Maamafih bu hususta o devirde hâkim bir mevkîde bulunan Halvetiyye ve Bayrâmiyye tarikatlarına ve bilhâssa Akşemseddin'e (Şemsiyye) mensup şeyhlerin de rol oynamış olmaları mümkündür."¹⁵

Bu olaya yer veren ve her ikisinin de Nakşibendiyye'ye mensup olduğu bilinen Lâmîî Çelebi ile Taşköprîzâde'nin kayıtları ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, olayın daha farklı bir sebepten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kaydedildiğine göre Emir Buhârî İstanbul'a geldiğinde ilk olarak, ileride üzerinde duracağımız Şeyh Vefâ'nın dergâhına gitmiş, onunla tanıştıktan sonra dergahta misafir edilmiştir. Burada üç gün kalan Emir Buhârî ilk gece rüyasında, dergâhın bir

.....

¹² Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 219.

¹³ Lâmîî Çelebi, *Nefehât Tercümesi*, s. 468-469; Taşköprîzâde, *eş-Şekâik*, s. 359-360.

¹⁴ Kasım Kufralı, "Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiyye Muhiti", *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 1-2 (1948), s. 133.

¹⁵ a.g.m., a.y.

köşesinde ışığı zayıf bir mumun yandığını, elindeki mumu ondan tutuşturmak istediğinde mumun kaybolduğunu, yanından ayrılınca tekrar yandığını, bu şekilde üç kez muma yaklaştığı halde elindeki mumu bir türlü tutuşturamadığını görmüştür.¹⁶ Kütahya'ya olumsuz haber göndermesinin bu rüyadan sonra olması ve bu hususta maddi herhangi bir sebepten söz edilmemesi, onun olumsuz kararını bu rüya çerçevesinde verdiğini hatıra getirmektedir. Rüyanın muhtemel yorumuna geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, adı geçen dergâh Şeyh Vefâ adına bizzat Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış ve vakıfları da sultan tarafından tayin edilmiştir. Dergâhın şeyhi Vefâ da tasavvufla birlikte zâhir ilimlerine de vâkıf, Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiir yazabilen, astronomî ve mûsikî alanında mahareti olan etkili bir âlim-şeyhtir. Bu sebeple dergâhına sadrâzam, şeyhülislam, müderris, hattat ve şâirlerden oluşan birçok üst düzey zevât devam etmektedir.¹⁷ İşte Emir Buhârî maddi ve mânevî olarak böyle bir konumda olan Şeyh Vefâ'nın dergâhına uğrayarak aynı şehirde faaliyet göstermek için onun rızasını almak istemiş, ancak gördüğü rüyada dergahın mumundan ışık alamamıştır.

Kasım Kufralı'nın bir ihtimal olarak söz ettiği Bayrâmî ve Halvetîlerin o tarihte hâkim konumda olduklarına dair tespiti ise doğru değildir. Bu iki tarikatın başşehir İstanbul'da öne çıkması, aşağıda işaret edileceği gibi, Fâtih Sultan Mehmed'den sonra Sultan II. Bâyezid'in tahta geçmesiyle birlikte gerçekleşecektir.¹⁸

Nakşibendîler ile ilgili bu bölümde bir başka meseleye; Nakşibendiyye'den Molla Câmî olayına da işaret etmek gerekir. *Reşahat*'da kaydedildiğine göre Herat'da yaşayan Molla Abdurrahman-ı Câmî (ö.898/1492) hac niyeti ile yola çıktığında, Fâtih Sultan Mehmed onun hac dönüşü birkaç günlüğüne Osmanlı ülkesine gelmesi için

.....

¹⁶ Lâmiî Çelebi, *a.g.e.*, s. 468-469; Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 359-360.

¹⁷ Şeyh Vefâ, tekkesi ve müridleri hakkında bilgi için bk. Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul 2003, s. 130-159; a. mlf., "Vefâ Tekkesi ve Osmanlı'da Devlet-Tekke-Medrese İlişkileri", *İstanbul Şehir ve Medeniyet* (ed. Şevket Kâmil Akar), Klasik yayınları, İstanbul 2004, s. 109-119; a. mlf., "Şeyh Vefâ'nın Târihi ve Tasavvufi Kişiliği", *Bir Semte Vefâ* (ed. N. Bilge Özel İmanov-Yunus Uğur), İstanbul 2009, s. 73-88.

¹⁸ bk. Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 256-257.

adamlarını hediyelerle göndermiş, Şam'da bulunan Câmî bu durumu önceden haber alınca, padişahın talebini geri çevirmek uygun düşmez diyerek elçilerle karşılaşmamak için bulunduğu yerden ayrılmıştır.¹⁹ Acaba Molla Câmî'nin Fâtih'in dâvetine icabet etmek istemeyişinin hususî bir sebebi var mıdır? Kasım Kufralı'nın oldukça mâkul olan yorumuna göre, o bu şekilde davranarak çok ciddî destek gördüğü Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'yı üzme istememiştir.²⁰ Nitekim onun Fâtih'e karşı hususî bir tavrının olmadığını, daha sonra sultandan gelen bir talebi geri çevirmemiş olmasından da anlaşılmaktadır. Kaydedildiğine göre pâdişah Câmî'den bir takım temel meselelerde kelim âlimleri, felsefeciler ve mutasavvıfların görüşlerini mukayese eden bir çalışma yapmasını istemiş, o da bu hususta *ed-Dürretül-fâhire* isimli Arapça eserini telif etmiştir.²¹

III. Halvetîler

Fetihten sonra İstanbul'da faaliyet gösteren ilk Halvetî şeyhi Yahyâ Şîrvânî'nin halîfelerinden Ali Halvetî (Alâeddin Halvetî, ö. 867/1462-63) olmuştur.²² Cezbeli bir şeyh olan Ali Halvetî başşehirde geniş halk kitlesinin yanı sıra divan üyelerinden ve diğer üst düzey yöneticilerden birçok kimseyi müridleri arasına katmayı başardı. Daha

.....

¹⁹ Ali b. Hüseyin Vâiz Kâşîfî, *Reşâhât-ı Aynül-hayât* (trc. M. Şerîf el-Abbâsî), İstanbul 1291, s. 224-225.

²⁰ Kufralı, *a.g.m.*, s. 130.

²¹ Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 262. Fatih Sultan Mehmed'e bir harp sırasında Nakşibendiyye şeyhlerinden Ubeydullah Ahrar'ın mânevî yardım ettiğine dair rivayetler de (bk. Lâmiî Çelebi, *Nefehât Tercümesi*, s. 453-454) Nakşibendiyye'nin Fâtih'i desteklediğinin bir delili olarak görülebilir.

²² Bu şeyhin adı *Nefehât Tercümesi*'nde Ali Halvetî olarak (s. 576), *eş-Şekâiku'n-nûmâniyye*'de Alâeddin Halvetî olarak (s. 264), Halvetiyye kaynaklarından *Lemezât-ı Hulviyye*'de ise Alâeddin Rûmî şeklinde kayıtlıdır (Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 281, vr. 195a). Bu kayıtlardan tam adının Alâeddin Ali olduğu anlaşılmaktadır. Tahsin Yazıcı İstanbul'da faaliyet gösteren ilk Halvetî şeyhinin Çelebi Muhammed Cemâleddin (Çelebi Halife) olduğunu ileri sürmüşse de (bk. Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy. II [1956], s. 91) bu doğru değildir.

sonra şeyhülislamlığa kadar yükselen Sahn-ı semân müderrislerinden Alâeddin Arabî Efendi de ona intisap etmişti. Şeyh Ali faaliyetleriyle geniş kitleleri etkilemeye devam ettiği sırada Fâtih Sultan Mehmed'e onun hakkında "siyâsî gâye güdüyor" şeklinde jurnaller gitmiş olmalı ki, pâdişah "arz-ı saltanat endişesiyle" ondan başkenti terk etmesini istedi.²³ Bu gelişme karşısında şeyhin müderris müridi Alâeddin Arabî Efendi, hakkında söylenenlerin doğru olmadığını savunmaya kalkışınca o da şeyhle birlikte Manisa'ya sürüldü.²⁴ Olaya yer veren ilk müellif Lâmiî Çelebi bu bahsin sonunda şöyle ilginç bir ifade kullanmaktadır: "Meşhurdur ki Şeyh Tâceddin Hâlîfe dervişlerini anları nefiy için meşgul etmişler."²⁵

Lâmiî Çelebi'nin bu ifadesi meselenin anlaşılmasına büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. "Şeyh Tâceddin Halîfe" diye andığı kişi, o sırada Bursa'da faaliyet göstermekte olan Zeyniyye şeyhi Tâceddin İbrâhim Karamanî'dir (ö. Safer 872 / Eylül 1467).²⁶ Öyle anlaşıyor ki Ali Halvetî hakkındaki şikâyetler Zeyniyye dervişleri tarafından pâdişaha ulaştırılmıştır. Zeynîlerin elinde Ali Halvetî'nin siyâsî gâye güttüğüne dair ne tür bir bilgi ve belgenin olduğu kaydedilmediği için, şeyh hakkındaki ithamların gerçekliği hakkında bir şey söylenememektedir.

Nev'izâde Atâî'nin *eş-Şekâik* zeylinde bu olayla irtibatlı olduğunu düşündüğümüz bazı bilgiler yer almaktadır. Atâî Fâtih Sultan Mehmed döneminde toplanan "gılman"dan kırk kadarının tasavvuf yoluna girdiğini, bunlar içinde padişahın yakın koruması olarak seçilen "solak"lardan Süleyman ve Alâeddin isimli şahısların Halvetiyye'ye intisap ettiklerini kaydetmektedir.²⁷ Bazı belirsizlikler bulunmakla birlikte bu iki solakın adı geçen Ali Halvetî'ye mürid oldukları anlaşıyor.²⁸ Bu durumu öğrenen Fâtih Sultan Mehmed

.....

23 Lâmiî Çelebi, *Nefehât Tercümesi*, s. 577; Taşköprîzâde, *eş-Şekâik*, s. 264. *Lemezât* müellifi Hulvî'ye göre şeyh İstanbul'un fetihten önce Fâtih Sultan Mehmed'in daveti üzerine başşehir Edirne'de faaliyet göstermiş ve sürülmesi de bu şehirden olmuştur (vr. 195a-b).

24 Taşköprîzâde, *eş-Şekâik*, s. 152.

25 Lâmiî Çelebi, *Nefehât Tercümesi*, s. 577.

26 bk. Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*, s. 95, 99.

27 Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 79.

28 bk. Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 332, dipnot: 442.

onları hemen emekli etmiş ve “Bundan böyle bize duâ ile imdad edin” diyerek²⁹ kanaatimizce yanından uzaklaştırmıştır. Halvetîler İstanbul'dan uzaklaştırıldıktan sonra başşehrin gündeminde artık Zeyniyye tarikatı yer almıştır.

IV. Zeynîler

Fâtih devri İstanbul'unda Zeyniyye tarikatı iki tekke ile temsil edilmiştir. Zeyniyye şeyhi Abdülatîf Kudsî'nin halifelerinden tarihçi Aşıkpaşazâde'nin fetihten sonra Fâtih semtinin Haydar mahallesinde kurulan mescid-tekkesinde irşad faaliyetini sürdürdüğü bilinmektedir.³⁰ Daha sonra câmiye dönüştürülmüş bir mescid, bir tekke, iki türbe, bir çeşme ve hazîre bölümleriyle “Âşık Paşa Külliyesi” adını alan bu manzûmenin kuruluş dönemi tam aydınlatılabilmiş değildir. Baha Tanman'ın kanâatine göre külliyenin merkezini oluşturan mescit, adı geçen Âşıkpaşazâde adına 1464-1479 târihleri arasında Sarây-ı Atîk ağalarından Hüseyin b. Abdullah tarafından inşâ ettirilmiştir.³¹ Kaynaklarda “Âşık Paşa”, “Emirler”, “Seyyid Velâyet” gibi çeşitli adlarla anılan tekkenin de kuruluş târihi tam olarak tesbit edilememiştir.³²

Zeyniyye'nin fetih sonrası başşehirdeki diğer temsilcisi Konyalı Şeyh Vefâ (Muslihuddin Mustafa, ö. 896/1491) olmuştur. Yine Abdülatîf Kudsî'nin halifelerinden olan Şeyh Vefâ'nın da hangi tarihte İstanbul'a geldiği bilinmemektedir. Taşköprizâde'ye göre onun faaliyet gösterdiği Konya'dan Osmanlı başşehrine gelişi, bir ara deniz yoluyla hacca gitmek için Antalya'dan bindiği geminin korsanlar tarafından kaçırılıp Rodos adasına götürülerek kız kardeşi ve bazı arkadaşlarıyla birlikte esir edilmesi üzerine, Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından fidyesi ödenip kurtarıldıktan sonra meydana gelmiştir.³³ Şeyh Vefâ ile

.....

²⁹ Atâî, s. 79-80.

³⁰ bk. Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 154.

³¹ M. Baha Tanman, “Âşık Paşa Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, I, 364.

³² Tanman, “Âşık Paşa Külliyesi”, *DBİA*, I, 365.

³³ Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 240. Bu olayı Taşköprizâde'den önce Lâmiî Çelebi (*Nefehât Tercümesi*, s. 560) ve ayrıca Hoca Sâdeddin Efendi de kaydetmiştir (*Tâcü't-tevârih*, İstanbul 1280 H., II, 528). Ancak onlar şeyhin İstanbul'a bu olaydan sonra gittiğini açıkça belirtmemişlerdir.

ilgili bir monografi hazırlayan Abdülkadir Erdoğan, İbrahim Bey'in Vefâ'yı esâretten kurtarmış olması ve faaliyetleri için ona câmî yaptırmış olması gibi yardımlarını dikkate alarak, o hayatta iken şeyhin Konya'dan Osmanlı'nın yeni başşehrine gitmesine ihtimal vermemekte, ancak 868'de (1464) meydana gelen vefâtından sonra İstanbul'a yerleşmiş olabileceğini düşünmektedir ki, bunun aksini doğrulayacak elimizde bir bilgi yoktur.³⁴

Şeyh Vefâ adına Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'da bir câmî ve çifte hamam yaptırmış olması ve diğer yardımları onun bizzat pâdişah tarafından başşehre davet edildiğini hatıra getirmektedir. Bazı kaynaklarda câmînin Sultan II. Bâyezid tarafından yaptırıldığı kayıtlı ise de,³⁵ buranın Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırıldığı husûsunun vakfiyelerde açıkça belirtildiği görülmektedir.³⁶ Câmînin çift fonksiyonlu olduğu; herkese açık olmakla birlikte Şeyh Vefâ ve dervişleri tarafından tevhidhâne olarak kullanıldığı son yapılan araştırmalarla netlik kazanmıştır.³⁷ İsmail E. Erünsal tarafından Türkçe tercümesi ve bir değerlendirme yazısı ile birlikte neşredilen Arapça vakfiyeden anlaşıldığına göre, Fatih Sultan Mehmed şeyhe ayrıca içindeki binalarla birlikte câmînin yakınında bulunan arâziyi ve Çorlu kazasına bağlı Kepelim köyünü temlik etmiş, Şeyh Vefâ da câmînin yanındaki arâzi üzerinde derviş hücreleri, kütüphâne, dervişler için

.....

34 Abdülkadir Erdoğan, *Şeyh Vefâ Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1941, s. 11-12.

35 Mesela bk. Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 130. Abdülkadir Erdoğan, Ayvansarâyî'nin camînin yapılış senesi ile ilgili "Câmî-i Hâkânî" terkininin (881/1476) tarih düşürüldüğünü kaydettiği halde II. Bâyezid tarafından yaptırılmış olmasını söylemesi bir çelişkidir diyor ve haklı olarak bu tarihin Fâtih dönemini gösterdiğini hatırlatıyor. Erdoğan ayrıca bu yanlışın Ayvansarâyî'den önce Evliya Çelebi tarafından yapıldığını belirtmişse de (Erdoğan, *Şeyh Vefâ*, s. 21-22), Evliyâ Çelebi de camînin Fâtih tarafından yaptırıldığını söylemektedir (*Seyâhatnâme*, I, 304). *Seyâhatnâme*'den önceki kaynaklarda da camînin Fâtih tarafından yaptırıldığı kaydedilmiştir (Mesela bk. Mehmed Paşa, *Nişancı Târihi*, İstanbul 1290, s. 153; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârih*, I, 580; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul Üniversitesi ktp., TY, nr. 5959, vr. 85b.

36 bk. İsmail E. Erünsal, "Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge", *İslâm Araştırmaları Dergisi/Turkish Journal of Islamic Studies*, I (1997), s. 61-62; ayrıca bk. M. Baha Tanman, "Şeyh Vefâ Külliyesi", *DBİA*, VII, 174.

37 Erdoğan, *Şeyh Vefâ*, s. 24; Tanman, "Şeyh Vefâ Külliyesi", *DBİA*, VII, 174.

evler ve imâret niteliğinde bir mutfak yaptırmıştır. Daha sonra Receb 890 (Temmuz 1485) tarihinde Fâtih'in temlik ettiği arâziler ile kendi kitaplarını ve bu arâziler üzerinde yaptırdığı bazı binaları vakfetmiştir.³⁸ Buraya ayrıca Sultan II. Bâyezid tarafından da medrese hücreleri yaptırıldığı belirtilmektedir.³⁹ Baha Tanman Câmînin kuzeyinde "U" şeklinde sıralanan hücrelerden bir kısmının derviş hücreleri, bir kısmının da medrese olarak kullanılmış olabileceğini tahminen söylemekte ve buranın XIII. yüzyıldan itibaren gelişimi izlenen ortak avlulu câmi-medreseler ve câmi-tekkeler zincirinin İstanbul'daki ilk halkaları, ayrıca Mimar Sinan'ın tasarladığı benzer nitelikteki yapıların öncüleri olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰ Ayrıca câmînin mihrap çıkıntısına bitişik olup, mihraptan açılan bir kapıyla içine girilen halvethânenin de (çilehâne), İstanbul'da tesbit edilebilen en eski târihli halvethâne olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Şeyh Vefâ'nın vakıflarıyla ilgili belgeyi neşreden Erünsal, "II. Bâyezid tarafından yaptırıldığı bilinen Vefâ medresesi ve türbesiyle ilgili herhangi bir vakıf kaydı veya vakfiye bulunmamaktadır" diyor.⁴² Baha Tanman'ın, hücrelerden bir kısmının medrese olarak kullanılmış olabileceği şeklindeki görüşü ve Erünsal'ın neşrettiği belgeyle derviş hücrelerinin Şeyh Vefâ tarafından yaptırıldığına anlaşılmaması, medrese hücreleri olarak kullanılan bölümün Sultan II. Bâyezid tarafından yaptırılmış olmasını şüpheli kılmaktadır.

Fâtih Sultan Mehmed'le dostluklarının çok ileri boyutlara ulaştığı anlaşılan Şeyh Vefâ'nın sadrazam Karamânî Mehmed Paşa ile de yakın münâsebet kurduğu görülmektedir. Sadrâzamın Vefâ'ya kaza

.....

38 Erünsal, "Şeyh Vefâ ve Vakıfları...", s. 55-62. İsmail E. Erünsal neşrettiği vakfiyedeki bilgiler doğrultusunda, daha önce ileri sürülen derviş hücreleri, imâret niteliğindeki mutfak ve kütüphânenin Sultan II. Bâyezid tarafından yaptırıldığı şeklindeki görüşleri de (bk. Tanman, "Şeyh Vefâ Külliyesi", *DBİA*, VII, 174) tashih etmiştir. Ayrıca bu bilgiler *Künhü'l-abbâr* (vr. 85b) ve *Nişancı Târihi* (s. 153) gibi kaynaklarda, câmi ile birlikte derviş hücrelerinin de Fâtih tarafından yaptırıldığı şeklindeki kayıtların yanlış olduğunu da ortaya koymaktadır.

39 Erdoğan, *Şeyh Vefâ*, s. 24.

40 Tanman, "Şeyh Vefâ Külliyesi", *DBİA*, VII, 174-175.

41 Tanman, "Halvethâne", *DİA*, XV, 391.

42 Erünsal, "Şeyh Vefâ ve Vakıfları...", s. 62.

ve belâlardan korunmak için “vefk” hazırlatıp başı üstünde taşıdığı kaynaklarda nakledilir.⁴³ Ayrıca, Latîfî’nin ifâdesine bakılırsa Vefâ’ya sâdece Sadrâzam Mehmed Paşa değil, sultanlar ve diğer idâreciler de vefk hazırlatıyorlardı.⁴⁴

Abdülkadir Erdoğan “Şeyh Vefâ’nın ne Fâtih Mehmed ne de oğlu II. Bâyezid ile bir defa bile görüşmediğinde Vefâ’ya temas eden bütün müverrihler müttefiktirler” şeklinde bir iddia ortaya atmış, sonra da bunun doğru olup olamayacağını eserinde tartışmıştır.⁴⁵ Ancak kaynaklardaki bilgiler dikkatlice incelendiğinde Erdoğan’ın bu iddiasının yanlış anlamadan kaynaklandığı görülmektedir. Meselâ bu hususa temas eden Lâmiî Çelebi, Şeyh Vefâ’nın ömrünün sonlarına doğru tamamen uzlete çekildiğini, inzivâda iken ümerâ ve âyân bile gelse, ne kadar rica edilirse edilsin dışarıya çıkmadığını ifâde etmekte,⁴⁶ Taşköprüzâde de daha açık olarak şöyle demektedir: Halveti sohbete tercih eder, ancak belli vakitlerde dışarı çıkardı. İdâreciler onunla görüşmek için gelirler, ancak o belirlediği vakitten önce yanlarına çıkmazdı... Fâtih Sultan Mehmed onunla buluşmak istedi, kabul etmedi. Aynı şekilde Sultan II. Bâyezid de görüşme talebinde bulundu onu da kabul etmedi.⁴⁷ Bu bilgiler bir bütün halinde ele alınırsa, şeyhin görüşme talebini reddetmesinin, inzivâ hâline rastladığı zamanlarda olduğu anlaşılır. Yoksa adı geçen kaynaklarda sultanlarla hiç görüşmemiştir şeklinde bir kayıt yoktur. Onun inzivâda iken bu şekilde davranması, tarîkatın kurucusu Zeynüddin Hâfî’nin *Vasâya’l-Kudsiyye* isimli eserinde ortaya koyduğu halvet şartlarından kaynaklanmış olmalıdır. Hâfî mezkûr eserinde “Halvette bulunan kimse kapısını kimseye açmamalı, ziyâret ve teberrük kastı için gelenlere izin vermemelidir. Nitekim Resûlullah (a.s.) Hıra mağarasında vahiyden önce kimseyle musâhabe etmemiştir”⁴⁸ demektedir.

.....

43 Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 580-581; Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, s. 268-269; Yusuf Sinan b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pirân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, 1290, s. 20; *Tâcü’t-tevârih*, II, 543-544; Hulvî, *Lemezât*, s. 431; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, 247a-b.

44 Latîfî, *Tezkire-i Latîfî* (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1314, s. 47.

45 Erdoğan, *Şeyh Vefâ*, s. 12-13.

46 Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 559.

47 Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, s. 238.

48 Zeynüddin Hâfî, *el-Vasâya’l-Kudsiyye*, Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr. 210, vr. 27b.

Taşköprüzâde yukarıdaki bilgilerden sonra şunu da ilâve etmiştir: “Şeyh Vefâ vefat ettiğinde (ö.896/1491) Sultan II. Bâyezid cenâzesine katıldı ve onu görmeyi çok arzu ettiği için, meşrû olmadığı şeklindeki îtirazlara aldırmadan yüzünü açıp baktı.”⁴⁹ Eserini Taşköprüzâde’den sonra kaleme almış olan Hoca Sa’deddin Efendi’nin ise, cenâzedeki bu olayı “Şeyhi müşâhedeleri müyesser olmadığı cihetten galebe-i iştiyakları iktizâ etmiş ki...”⁵⁰ şeklinde bir ifâdeyle kaydetmiş olmasından, Sultan II. Bâyezid’in onu daha önce hiç görmediği mânası çıkmaktadır. Ancak bunu, Abdülkadir Erdoğan’ın belirttiği gibi, sultanın hayatta iken şeyhin sohbetine katılamadığı şeklinde⁵¹ yorumlamak gerekir. Zira târihçi Hammer’ın kaydettiğine göre, Fâtih Sultan Mehmed’in cenâze namazını Şeyh Vefâ kıldırmış ve II. Bâyezid de bu merâsime iştirak etmiştir.⁵² Şeyhi tekkesinde görmedi ise cenâzede görmüş olmalıdır. Sohbetine katılamamış olması ise Vefâ’nın hayatının sonlarına doğru halveti sohbete tercih etmesinden kaynaklanmış olabilir. II. Bâyezid’in bazı davetlerine katılmamış olması da muhtemelen bu sebeptedir. Kaydedildiğine göre pâdişah kırk bin dirhem göndererek şeyhi kızının nikahına çağırmış, o ise bunu kabul etmeyip Zeyniyye ricâlinden Şeyh Muhyiddin Kocevî’nin fakir ve mubârek bir zat olduğundan bahisle onu dâvet etmelerini söylemiştir. Bunun üzerine nikah Muhyiddin Kocevî’nin huzurunda kıyılmıştır.⁵³

Burada Şeyh Vefâ’nın Sultan II. Bâyezid ile görüşmemiş olmasının muhtemel başka sebeplerine de işaret edilebilir: Kaynaklarda kaydedildiğine göre, II. Bâyezid Amasya’da vâlî iken, Şeyh Vefâ’nın çok iyi münâsebetler kurduğu Sadrâzam Karamânî Mehmed Paşa’nın Şehzâde Cem tarafını tutarak kendisini babası Fâtih’in yanında katline sebebiyet verecek ölçüde sürekli çekiştirdiği haberini almış ve Amasya’da kendisine güvendiği Halvetiyye şeyhi Çelebi Halîfe’den (Cemâl Halvetî, ö.899/1494) sadrâzâmın bertaraf edilmesi husûsunda mânevî yardım istemiştir. Dervişleriyle birlikte bu iş için seferber olan Çelebi Halîfe, sadrâzâmın Şeyh Vefâ tarafından hazırlanan *vefk* sâyesinde

.....

49 Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, s. 238.

50 *Tâcü’t-tevârih*, II, 528.

51 Erdoğan, *Şeyh Vefâ*, s. 13.

52 Purgstall J. F. Von Hammer, *Devlet-i Osmâniye Târihi* (trc. Mehmed Ata), İstanbul 1329, III, 244.

53 Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, s. 239.

mânevî koruma çemberi içinde bulunduğunu, ancak kendisi ve dervişlerinin gayretleriyle bu dâirenin içine girmeyi başardıklarını söyleyerek yakında helak olacağını II. Bâyezid'e haber vermiş, bir müddet sonra da Fâtih Sultan Mehmed'in âniden ölümünün ardından sadrâzam yeniçeriler tarafından şehit edilmiştir.⁵⁴ Olayın kaynaklarda kaydedildiği şekliyle meydana gelip gelmediği ayrı bir konu olmakla birlikte, buradan Şeyh Vefâ'nın sadrazam tarafını tuttuğunu rahatça söyleyebiliriz. İşte böyle bir olaydan sonra babasının yerine geçen Sultan II. Bâyezid'e karşı Vefâ'nın biraz mesâfeli durmayı yeğlediği de düşünülebilir.

V. Sonuç

İstanbul'un fethi sonrasında başkentte tasavvufî yapılanmalar sürecinde Bayrâmiyye'den Şeyh Akşemseddin, Halvetiyye'den Şeyh Ali Rûmî, Nakşibendiyye'den Şeyh Abdullah İlâhî ve Molla Câmî, Zeyniyye'den Şeyh Vefâ gibi ileri gelen zevatla alâkalı kaydedilen bir kısım olaylar, konuyla ilgilenen bazı araştırmacılar tarafından Fâtih Sultan Mehmed'in tasavvuf ehline karşı ya da tasavvuf ehlinin Fâtih'e karşı olumsuz tutumuyla ilişkilendirilmiştir. Oysa yaşanan olayların her birinin siyâsî, sosyal ve tasavvufî olmak üzere farklı sebeplere bağlı olarak geliştiği anlaşılmaktadır. Bunlara tek bir zaviyeden bakarak belli bir sebebe irca edip değerlendirmenin bir takım yanlışlara yol açacağı âşikardır.

.....

⁵⁴ Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 580-581; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 268-269; Yusuf Sinan, *Menâkıb-ı Şerif*, s. 19-20; *Tâcü't-tevârih*, II, 542-544; Hulvî, *Lemezât*, vr. 205b-206a; Harîrizâde, *Tibyân*, I, 247a-b. Kaydedilen bu kaynaklarda belirtildiğine göre, Mehmed Paşa Fâtih Sultan Mehmed'in vefâtından birkaç gün sonra yeniçeriler tarafından şehîd edildiğinde, pâdişahın vefâtı sırasında telaştan başındaki *vefk*ın bir bölümü terle ıslanıp silindiği için onu tekrar yazsın diye bir dervişle Şeyh Vefâ'ya göndermiş imiş (bk. zikredilen yerler). Bu olay Alman Türkolog H. J. Kissling tarafından bâzı makalelerinde Fâtih Sultan Mehmed ve sadrazamının öldürülmesi için dervişlerin kurduğu bir komplo şeklinde takdim edilmişse de (bk. Hans Joachim Kissling, "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche", *Der Islam (DI)*, XXXIX [1964], s. 177; a. mlf., "Halvetî Tarikatı II" (trc. M. Serhan Tayşî), *Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni*, XXXIII (1994), s. 30-32), tarafımızdan hazırlanan bir makâle ile adı geçen meseleyi saptırdığı, ileri sürdüğü iddianın hiçbir muknî ve kesin delîle dayanmadığı ortaya konmuştur (bk. Reşat Öngören, "Fâtih Sultan Mehmed'in Ölümü Üzerine Bâzı İddiâlar", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, II [1997], s. 28-33).